

7°. Episcopi Africae in professione fidei ad Hunericum regem, de qua diximus supra p. 55, itidem declarant: « in genitum Patrem et de Patre genitum Filium et de Patre et Filio (1) procedentem Spiritum Sanctum unius credimus

aliquam codicis exhibendam, quatenus a ceteris discrepet. Quod subdit Macarius, Adamus Czernicovium vidisse in uno codice Hamburgensi eundem textum primitivum (nempe illum sensu vacuum) restauratum, « nihil moratur, cum homo iste pro Photiana haeresi, ad quam devolutus erat, omnia arripiens miscensque quadrata rotundis non maiorem Macario fidem mereatur, nec proinde scire possimus, unde et quomodo illa restauratio in codice Hamburgensi acciderit, ac de quomodo unum irreperitur, textus manifestum praferat errorem librari.

(1) Testatur Ruinart hoc incisum et *Filio* existare tum in editis tum in manu scriptis codicibus Historiae de persecutione Vandalica, si exceptias unum codicem Landunensem et alterum Colbertinum, in quo scriptum est alia manu, nec non editionem Rhenani. Hinc miram profecto, quonodo ex ista (ut videtur) editione irreperitur lacuna eadem in editiones Conciliorum (Harden. II. p. 858; Mansi VII. p. 1143). In Africa sane anno 484. quinquaginta annis post obtitum Augustini professionis processionis a Patre et Filio non poterat non esse communis, cum sanctus Doctor cuius tanta erat tum in Ecclesiis universis tum maxime in Africa auctoritas, hanc fidem non modo singulis testimonis vindicaverit, sed etiam cum tota economia mysterii Trinitatis intime complexam esse in omnibus suis explicationibus profundioribus demonstraverit. Unde Vigilius Tapsensem qui unus erat ex 461 Episcopio subsignatoribus professionis ad Hunericum regem, videamus disserre eundem consensum fidelium declarare. Ad obiectione Ariananam: « ostende Spiritum Sanctum, unde trahat originem, quem nec ingenitus sicut Patrem, nec genitus sicut Filium proferitis; » Vigilius respondet: « certa et manifesta origo Spiritus Sancti Pater et Filius, qui nec ingenitus cum ingenito, neque genitus cum unigenito a fidelibus creditur; sed Spiritus Patris (et Filii) esse Scripturarum sacrarum eloquii comprobatur (sequuntur testimonia promissa, ubi dicunt modo Spiritus Patris modo Filii Gal. IV. 6; Phil. I. 19; 1 Pet. I. 10)... et multis Scripturarum divinae locis Patris et Filii appellatur l. II. c. 12. contra Varimad. (cf. th. XXXII. n. II.). Non minus disserre in libris de Trin. Vigilius eadem inculcat. « Quonodo duo ligna coniuncta, missa in fornacem ignis, et de duobus lignis procedit flamma inseparabilis; sic de Patris et Filii virtute procedit Spiritus Sanctus, ipsam virtutem deitatis habens. » Vigil. Trin. l. VIII. p. 268. Ipso hoc tempore persecutione Vandalaica, ut censem Maurini, habitus est sermo ad catechumenos (inter Opp. Augustini T. VI. de symbol. serm. 2.), in quo n. 18. eadem est expositio articuli de Spiritu Sancto: « idem ipse Spiritus Patris et Filii procedens a Patre et Filio. » Paulo post haec

esse substantiae vel essentiae » Victor. Vitens. de persec. Vandal. l. III. n. 1. ed. Ruinart. p. 43.

8°. Anno 447 celebratum est Concilium Toletanum (II) ibiente Pontifice Leone M. contra Priscillianistas, quorum unum inter ceteros errores a Turribio Episcopo Asturicensi sibi delatos sic designat Pontifex: « Patris et Filii et Spiritus Sancti unam atque eandem asservant esse personam, tamquam idem Deus (scilicet idem hypostasi) nunc Pater nunc Filius nunc Spiritus Sanctus nominetur; nec (ut fide catholica credendum est) alius sit qui genuit, alius qui genitus est, alius qui de utroque processit » s. Leo ep. 15. c. 1. Porro in eo Concilio edita est « regula fidei catholicae contra omnes haereses et quam maxime contra Priscillianos, quam Episcopi Tarragonenses, Carthaginenses, Lusitanici et Baeticci fecerunt, et cum precepto Papae Urbis Romae Leonis ad Balconium Episcopum Galliciae transmiserunt. » In hoc symbolo disserita est professio: « credimus in unum Deum Patrem et Filium et Spiritum Sanctum... Patrem non esse ipsum Filium, sed habere Filium qui Pater non sit.... Spiritum quoque Paracletum esse, qui nec Pater sit ipse nec Filius, sed a Patre Filioque proce-

tempora Hunericis s. Fulgentius (ut vidimus) in eadem Africa tradidit professionem fidei firmissime tenendam et communem omnibus Catholicis, Spiritum Sanctum a Patre Filioque procedere. Hocque ipsum eadem actate pluribus locis epistolarum suarum repetit Ferrandus diaconus Carthaginensis. Ubi fidem catholicam opponit doctrinam Arianae, « Catholici, inquit, et contrario Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum Sanctum unius esse essentiae... confitentur; et nomen alterum praepondere cipientes, de Patre tamen Filium natum, de Patre et Filio Spiritum Sanctum procedere sentiunt » Ferrand. ep. 4. n. 1. ad Eugipp. vide ep. 5. n. 2. ad Sever.; ep. 7. n. 12. ad Regin. Quamvis itaque difficultas dogmatica in eo nulla fingi posset, si Africani Episcopi in sua defensione fidei catholicae ad Hunericum et Vandalaicos Arianos tantummodo processionem a Patre directe nominassent ad demonstrandam Spiritus Sancti divinitatem, de qua erat praecepit disputatio, sicut ab aliis PP. saepe et ab his ipsis Episcopis inferius n. 2. factum esse videamus; attamen communis fides et instans praedicatione dogmati praesertim in Africa, modus disputandi quem ibidem ab aliis Patribus eadem tempestate contra Arianos observatum esse constat, codicem denique auctoritatis demonstrant, eam quam Ruinartius retinuit, genuinam esse lectionem.

dens. Est ergo ingenitus Pater, genitus Filius, non genitus Paracletus sed a Patre *Filioque procedens* » (1) Hard. I. p. 993.

In Concilio deinde Toletano III. Episcoporum Hispaniae et Galliae Narbonensis sub Reccaredo rege anno 589 est professio fidei contra haeresim Arianam proposita a rege, in qua dicitur: « Spiritus aequus Sanctus confitendus a nobis et praedicandus est a *Patre et a Filio procedere*, et cum *Patre et Filio unius esse substantiae*. » In symbolo ipso Constantinopolitano, quod cum formula Nicaena et definitione Chalcedonensi rex sua manu subscriptum dedit, inserta est declaratio fidei « in Spiritum Sanctum... ex *Patre et Filio* procedentem. » Laetis acclamationibus suscepta est regis professio ab universo Concilio, eademque cum 23 anathematisis repetita et subscripta ab Episcopis, Clericis et senioribus gentis Gothorum ab Ariana haeresi conversis. In anath. III. edicitur: « si quis Spiritum Sanctum non credit, aut non crediderit a *Patre et Filio procedere*, cumque non dixerit coeterum esse Patri et Filio et coaequalem, anathema sit. » Insuper postulante rege statuit Concilium, « ut omnes Hispaniarum et Galiciae Ecclesiae hanc

(1) Symbolum hoc cum particula *Filioque* adoptatum fuisse a Patri-bus Concilii anno 447. nullum est dubium, nec video, cur cl. Hefele (Hist. Concil. T. II. p. 289) dicat id a Ceillierio negari (T. XIV. p. 625.). Dubium indicatum a Ceillierio et aliis solimmodo est, utrum haec formula fuerit iam edita in Cone. Tolet. I. anno 400 et anno 447 repetita, an vero primum hoc anno posteriori conscripta (vide Ballerini Opp. s. Leonis T. II. p. 1874. seqq.). Idem symbolum olim adscriptebatur s. Augustino et erat sermo 129. de Tempore, in ed. Maurina reiectus in appendicem (T. V. serm. 233.). In codice canon. et const. Sedis Apostolicae edito a Quesnello extat cap. 40. (Opp. s. Leonis ed. Baller. T. III. p. 282.) hoc titule: « Libellus Augustini de fide catholica contra omnes haereses. » In hac editione codicis Constitutionum illud *Filioque* omittitur; at lectio in Cone. Toletano non habet dubitationem, et eodem modo additum *Filioque* extat in edd. Serm. Augustini. Cum hoc etiam congruit « symbolum Damasi » inscriptum (de quo vide Constantium opp. RE. Pontificum append. p. 102.). Ballerini suspecentur, symbolum fuisse primum editum in Cone. Tolet. I. anno 400 sine declarations illa *Filioque*, et hanc praeceps Leone Pontifice anno 447 fuisse additum (Opp. Leonis T. III. p. 951.).

regulam servent, ut omni sacrificii tempore ante communicationem corporis Christi vel sanguinis iuxta orientalium partium morem unanimiter clara voce sanctissimum fidei recenseant symbolum » (utique iuxta formulam ibi recitatem) Hard. III. p. 469. sqq

Huc referenda est etiam professio disserta Concilii Hedenfeldensis omnium Episcoporum Angliae sub Theodoro Cantuariensi (natione Graeco) anno 680 (Mansi XI. p. 176); tum symbolum Athanasianum, quod saeculo iam VII. publico in usu fuisse constat ex canonibus Augustodunensibus editis sub s. Leodegario anno 676 vel 677 (1), et saeculo VI. ineunte iam existit certis argumentis probarunt eruditii (2). Quisquis igitur sit auctor huius symboli, certe diu ante ortam controversiam publica erat Cleri et populi catholici professio fidei, qua dicitur « Spiritus Sanctus a *Patre et Filio* non factus nec creatus nec genitus sed procedens. »

Patres alios latinos Gregorium M., Eucherium, Vigilius Tapseensem, Gennadium, Avitum Viennensem, Paschasi diaconum (nisi is sit Faustus Regiensis) aliosque vide apud Petav. I. VII. c. 8. n. 5. sq.; Lequien dissert. Damasc. I. n. 4. 10. et apud ceteros.

Consensus certe talis est in disserta professione doctrinæ, ut is iuxta principia de traditione catholica quae alibi demonstravimus, non aliunde quam ex revelatione scripta vel tradita et ex legitima explicazione revelationis derivari potuerit. Adeoque etiam secundum eadem principia vel ex solo consensu Patrum occidentalium certum haberi debet, fieri non potuisse ut ecclesiae et Patres orientis consensu communi sequentur doctrinam oppositam (cf. supra p. 163. 164.). Quodsi orientalium doctrina non esset explicita, et modus loquendi ambiguus atque obscurior, hoc unum

(1) In canone I. edicitur: « si quis presbyter, diaconus, subdiaconus vel Clericus symbolum quod Sancto inspirante Spiritu Apostoli tradiderunt, et fidem s. Athanassi *Præcelsis* irreprehensibiliter non recenserit, ab Episcopo condemnetur. »

(2) Vide Joseph. Anteilmium de Symb. Athan.; Ballerini Observ. ad dissert. XIV. Quesnellii (Opp. S. Leonis T. III. p. 954. sq.); Meratium (in Thesaurus Zachariae T. III. p. 413. sq.); cf. Paprobrochium (Respons. ad exhibit. error. T. II. art. 13. §. 4).

consequeretur, quod illorum sententiam ex disserta, clara et communis doctrina occidentalium explicare sieque ad intellectum catholicum redigere oportet. Quae principia si negent schismatici, ipsis orientalibus ss. doctoribus maximis contradicunt, viam sibi occludunt conciliandi inter se Patres orientales nominatim etiam in doctrina de consubstantiali Trinitate, et quod omnium pernicioissimum est, totam oeconomiam traditionis catholicae subvertunt. Cf. Besarion. opus. aur. p. 213.; et quae confessi sunt Episcopi Graecorum in Concilio Florent. Hard. IX. p. 390.

III. At Patrum graecorum doctrina de processione Spiritus Sancti non minus diserta est et constans quam occidentalium, quod quidem iam ex testimonii superioris obiter adductio constare posset, est tamen seorsim demonstrandum. Hic vero nos continebimus in iis tantummodo testimoniis, quibus totidem verbis docent processionem *ex Patre et Filio*, processionem *ex Filio sicut ex Patre*, acturi postea de aliis principiis et explicationibus eorumdem Patrum, quibus hoc ipsum dogma non solum enuntiant sed etiam declarant distinctius et illustrant.

1°. S. Athanasius adversus Arianos, qui negantes consubstantialitatem Fili, nondum directe disputabant de natura Spiritus Sancti, demonstrat divinitatem Verbi ex ipsa revelata processione Spiritus Sancti a Verbo. « Filius non fit Spiritus particeps, ut sit in Patre; neque ipse Spiritum accipit, sed eum potius omnibus impertit. Neque Spiritus coniungit Verbum Deo Patri, sed *in modo Spiritus accipit a Verbo*.... Aliter Filius est in Patre, aliter nos ut in illo simus, consequimur. Nisi forte, ut semper, etiam nunc audient dicere, Filius participatione Spiritus et recte factis assecutus esse, ut sit in Patre. Atqui hoc vel in cogitationem admittere nimis impium est. Ipse enim, sicut dictum est, dat Spiritum (al. dat Spiritum), et *quaecumque habet Spiritus, a Verbo habet...* Nos vult Spiritum accipere, ut per Spiritum Verbi quod est in Patre, videamus et nos unum fieri per Spiritum in Verbo, et per ipsum (Verbum) in Patre.... Censebimus unum fieri in Patre et Filio per habitantem in nobis Spiritum, qui est in Verbo, quod (Ver-

bum) est in Patre » (1) Athan. contr. Arian. serm. III. n. 24. 25. Demonstrat itaque Athanasius divinitatem Verbi ex eo, quod secundum Scripturas non Spiritus Sanctus sanctificat Verbum illudque Deo Patri coniungit ea participatione divinitatis, ex qua Arianus Filium concedebant Deum appellari; sed quod ipse Spiritus Sanctus, quem adversarii Deum esse nondum saltem explicite negare audebant, *omnia quae habet, adeoque ipsam suam divinam naturam habet a Verbo*, quae est ipsa definitio processionis per communicationem naturae. Unde non Verbum accipit a Spiritu Sancto, ut sit Deus sensu illo Arianus, sed Spiritus Sanctus Deus est de Deo Verbo, atque hoc sensu *Spiritus est in Verbo* ut in suo principio, et *Verbum in Patre* itidem ut in suo principio per communicationem naturae, quod Athanasius alibi dicit, « eadem esse proprietatem Spiritus Sancti ad Filium, quae est proprietas Filii ad Patrem. »

Ordine quodammodo inverso in epistolis ad Serapionem argumentatur Athanasius contra illos Semiarianos, quos ipse tropicos appellat. Ipsi enim concedebant Filium esse Deum verum; sed Spiritum Sanctum aiebant esse creaturam Filii, non vero per communicationem divinae naturae, ac propterea non a Patre procedere. Unde contra eos s. Doctor ostendit, Spiritum procedere a Filio per communicationem omnium perfectionum quae sunt Filii, adeoque si Filius verus Deus est, etiam Spiritum Sanctum esse Deum verum; atque ideo sicut a Filio ita etiam a Patre procedere; quoniam omnia quae sunt Filii, sunt Patris.

Quamvis Serapion postulasset doctrinam dumtaxat de Spiritu Sancto, nihilominus Athanasius totam epistolam secundam impedit demonstrandae divinitati Filii. Huius rei rationem reddit initio epistolae tertiae. Quia nimirum Spiritus omnia habet a Filio, sicut Filius omnia habet a

(1) ἀύτος γαρ (δόλος) ὡς εἰρηται, τῷ πνεύματι (al. τῷ πνευματι) δέσποι, καὶ διὰ ἓν τῷ πνεύματι πάρα του λογοῦ ἔχει... ἴστων γαρ δόλος ἔστιν ἐν τῷ πατρί, το δὲ πνεύμα ἐκ του λογοῦ δέσποι, θέλει λαζίν ήμας το πνεύμα, ίνα... ἔχοντο το πνεύμα του λογοῦ του ὄντος ἐν τῷ πατρὶ δέσποινται καὶ ήμεις δια το πνεύμα ἐν γενίσθαι ἐν το λογοτ., καὶ δι' αὐτοῦ τῷ πατρὶ... νομοθεσίασθαι ἐν διο καὶ ἐν πατρὶ ἐν γεννηθεῖ, δια το ἐν ήμιν εἴναι πνεύμα, ὃπερ ἔσται ἐν τῷ λογοτ. τῷ ὄντι ἐν τῷ πατρὶ.

Patre, idcirco divinitas Filii est fundamentum, ex quo demonstratur divinitas Spiritus Sancti. Quantumvis enim ostendas ex Scripturis Spiritum esse Spiritum Filii, nisi constititerit Filium esse Deum, neque constabit Spiritum Filii esse Deum. Contra vero si Filius est verus Deus, quod quidem adversarii non negabant, eo ipso Spiritus eius demonstratur verus Deus, quia a Filio accipit omnia quae sunt Filii. *a* Quoniam Dominus ait: Paracletus non loquetur a semet ipso, sed quaecumque andiet loquenter, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis; quoniam item cum insufflasset, ex se ipso dedit eum (θεδωνει ξε συντο τοντο) discipulis, atque ita effudit eum Pater, sicut scriptum est, super omnem carnem; idcirco iure ac merito ante a me de Filio Dei actum scriptumque est, ut ex cognitione Filii (a quo nempe Spiritus audit et accipit, et ex quo datur) valeamus et Spiritus Sancti rectam assequemur notitiam. *Qualem enim cognoscimus proprietatem esse Filii ad Patrem, tandem Spiritum ad Filium habere reperiemus. Et quemadmodum Filius dicit: omnia quaecumque habet Pater, mea sunt; ita haec omnia per Filium etiam in Spiritu esse deprehendemus.* Ac sicut Pater ostendit Filium his verbis: hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui; ita Spiritus est Filius: misit enim, ait Apostolus, *Spiritus Filii sui* *(1)*. Sequantur deinde testimonia, in quibus sicut Filii ita etiam Patris Spiritus appellatur. *a* Sane ergo si Filius ob suam proprietatem ad Patrem et quia eius substantiae est proprium geninem, non est creatura, sed Patri consubstan-

(1) In praecedenti nempe epistola cognovimus, inquit, Filium procedere a Patre non per creationem sed per communicationem aeternam unius naturae: si fons, si lux, si Pater est Deus, nefas certa dicta est, vel fontem esse aridum, vel lucem sine splendore, vel Patrem sine Verbo (τρόπος λόγου)... quaecumque in Patre esse intellexerimus, non est dubitandum quin eadem sint in Filio, cum ipse Dominus dicat: quaecumque habet Pater, mea sunt *> ep. 2. n. 2.* Iam eamdem proprietatem dicit esse Spiritus Sancti ad Filium: sicut nempe omnia quae habet Pater, sunt per communicationem in Filio a Patre; ita haec eadem omnia per communicationem a Filio sunt in Spiritu Sancto. Unde sicut ratione originis aeternae dicitur et est *Filius Patris*, ita dicitur et est *Spiritus Filius*.

tialis; sic nec Spiritus Sanctus creatura fuerit *ob suam proprietatem ad Filium*, et quia ex ipso datur omnibus, et quae habet, *Fili sunt* *> (1) ep. 3. n. 1.*

Rursum paulo inferius alio modo processio declaratur. *a* Unguentum et signaculum Spiritus Sanctus est et diciatur.... *Hoc unguentum spiramen est Filii... Porro quatenus est signaculum, exprimit Filium, ita ut, quod signatur, Christi formam habeat... Quodsi Spiritus bonus odor et forma Filii est, constat Spiritum non esse creaturam, quandoquidem etiam Filius *cum in forma Patris sit*, non est creature *> (2) ib. n. 3.* Alio loco: *a* *Filius insufflavit Spiritum in faciem Apostolorum*, dicens: accipite Spiritum Sanctum; *ut discamus, ex plenitudine divinitatis esse Spiritum, qui discipulis datur; in Christo enim, inquit Apostolus, inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* *a* In Scripturis Spiritus Sanctus dicitur aqua multis in locis. *a* Propterea ait David: quoniam apud te est fons vitae, et in lumine tuo videbimus lumen. Novarat enim, *apud Patrem Filium esse fontem Spiritus Sancti* *> (3) l. de Incarn. contr. Arian. n. 9.**

(1) Οἷαν γαρ γέμονες θεοτητας του μίου προς τον πατέρα, ταυτην ἔχειν το πνεύμα πάσας των μίων εὐόρουμεν, και ὑπέπειρ ό μίος λέγει, παντα δέσποινται ο πατέρι, διότι έστιν, ούτος ταυτη πάντα δια τον μίον εὐόρουμεν διά την πνευματικήν αὐτούς διά την λέγον, ούτος έστιν ο μίος τον πνεύματος, ούτος του μίου έστιν το πνεύμα... Ούσουν εἰ διά την προς τον πατέρα θεοτητας, και δια τον είναι κάτον της ουσίας ίδιου γεννημάτων, ούτος έστιν κτισμός, ἀλλά φρουρός του πατρού δύναται ούτος ἀντὶ εἰδούσης τον πατρού δύναται πάντας ούτος διά την προς τον μίον θεοτητας είσιν, και ούτος έξι κάτον διεσπάται πάντα, και ούτος του μίου έστιν.

(2) Χρηματικοὶ καὶ σφραγῖς λεγεται και ἔστι το πνεύμα... και γαρ το χρηματικό τοντο έστι το μίον... και η σφραγίς δι τον μίον ἐκτυπώται.. εἰ δε το πνεύμα εὐόρουμεν και μορφή του μίου έστιν, εὐόρουλον διότι έν εἰς το πνεύμα κτισμόν και ο μίος έν μορφῇ πατέρος ούπλεγμα, ούτος έστι κτισμός.

(3) Οἶδε γαρ πάντα τοντο πάτερ ούτα τον μίον την πάτητο τον γένους πνεύματος. Advertitur, haec omnia in l. de Incarn. ab Athanasio adferri ad demonstrandum, *a* *Spiritus esse cum Patre et Filio eiusdem deitatis, eiusdem potentiae.* *a* Atqui haec argumenta probant divinitatem Spiritus Sancti, si esse ex plenitudine divinitatis Fili i et esse ex Filio tamquam ex fonte significant processionem internam per communicationem naturae, ut verba praeferunt; sed nihil omnino probant, si significant tantummodo missionem ad extra, ut a Photianis detorquentur.

2º. S. Epiphanius in Ancorato, quem librum potissimum scripsit ad declarandam fidem catholicam de Spiritu Sancto, saepe hoc dogma proponit. « Pater ingenitus... Filius genitus... Spiritus Sanctus aeternus, non genitus, non creatus, non frater, non patruus, non avus, non nepos, sed ex eadem essentia Patris ac Filii Spiritus Sanctus; spiritus enim est Deus... Non nomine Filii nec nomine Patris appellatus, ut nomina quae uni tantum competit, non sint communia, excepto nomine Deus (quod est commune tribus); eminero in Patre nomen Deus, in Filio nomen Deus, in Spiritu Sancto nomen Dei et Deus (1), est enim *Spiritus Dei et Spiritus Patris et Spiritus Filii*, non secundum aliquam compositionem, ut in nobis est anima et corpus (quasi *Spiritus Patris et Spiritus Filii*) diceretur velut anima Patris et Filii), sed est in medio Patris et Filii, *ex Patre et Filio*, tertius appellatione (2) (at distincta hypostasis); centes enim, inquit, docete... in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti » Ancorat. n. 7. 8.

Eadem doctrina dissertissime repetitur ibidem n. 70. 71. 72., quem locum iterum Epiphanius ipsem exscripsit in Haeres. LXXIV. n. 7. 8. « Si lux est Deus et Pater, lux de luce est Filius... Sapientia totus est Deus; igitur Filius Sapientia ex Sapientia... *Spiritus vero ab ambobus, Spiritus ex spiritu;* spiritus enim est Deus... At dicet aliquis: igitur duos statuimus Filios, et quomodo unigenitus est? Immo vero tu quis es, qui contradicas Deo? Si enim (Pater) Filium vocat, qui ex ipso est, *Spiritum Sanctum autem qui ex ambobus*, quae quidem fide tantummodo intellecta a sanctis, lucida, illuminantia, incedam vim habent, et in fide luminis consonantiam servant cum ipso Patre (cum fidei doctrina de Patre). Audi, quisquis es, quod Pater vere est Filii Pater, totus lux; et Filius vere Patris lumen de lumine;... et *Spiritus Sanctus est Spiritus veritatis*.

(1) Ita certissime locus interpungendus et intelligendus est, quamvis in ed. etiam Petavii intersectio et interpretatio sit diversa.

(2) Πνεῦμα τὸ ἄγνοι ἀτ, οὐ γεννητόν, οὐ κτιστόν... ἀλλὰ τὸ τῆς αἵρετης πάτρος καὶ μούνον πνεῦμα ἄγνοι... ἐν μεροῖ πάτρος καὶ μούνον, ἐν τῷ δὲ πάτρος καὶ μούνον πρωτοτόποτος.

tis lumen tertium (hypostasis) *a Patre et Filio* » (1) Haeres. LXXIV. l. c.

Praeterea idem s. Doctor verba Scripturae « de meo accipiet » Io. XVI. 14. 15. expresse explicat de processione Spiritus Sancti ex Filio. « Christus ex Patre creditur Deus de Deo, et *Spiritus ex Christo seu ab utroque*, sicut ait Christus ipse: qui *a Patre procedit*, et *hic de meo accipiet* » Ancor. n. 67. 72.; Haeres. LXXIV. n. 10. « Semper Spiritus cum Patre et Filio... *a Patre procedens et quod Filii accipiens*, non alienus a Patre et Filio, sed ex eadem essentia et ex eadem deitate, *ex Patre et Filio*, cum Patre et Filio subsistens semper Spiritus Sanctus » Haeres. LXII. n. 4. Eodem modo interpretatur appellationes *Spiritus Christi, Spiritus Filii* Ancor. n. 8. 72.

Epiphanius itaque sine ullo dubio habuit inter dogmata « a Sanctis per fidem intellecta » processionem Spiritus Sancti a Patre et Filio: τὸ ἄγνοι πνεῦμα ἐκ του πάτρος καὶ τοῦ μούνον Αν. 8.; ἐν της αἵρετης οἰστρις πάτρος καὶ μούνον ib. 7.; πάρη πάτρος καὶ μούνον ib. 71.; ἀπὸ πάτρος καὶ μούνον ib. 72.; πάρη του πάτρος καὶ ἐν του μούνον Haer. 74. n. 10.; παρὸ ἀμφοτέρων ib. n. 7.; ἐν του Χριστου ἡ παρὸ ἀμφοτέρων Αnc. 67. etc. Hanc fidem reperit in professione Ecclesiarum orientalium, ut insuper constat ex symbolo, quod ab Epiphanio relatum describemus inferius loco opportuniiori.

3º S. Cyrillus frequenter modis loquendi ac argumentis multiplicibus eandem doctrinam tradit. Nunc tamen solum ipsa verba disserta querimus. Postquam dixit, Spiritum esse *veritatis* h. e. Spiritum Filii, qui est *veritas*, et *Filiū dare Spiritum Sanctum ut suum proprium Spiritum, subiungit declarationem.* « Numquid ergo non summo iure putabitis aliquis, ino recte credit, *Filiū utpote cui natura*

(1) Οὐδὲ φῶς ὁ μόνος καὶ πάτρος, φῶς ἐκ ψυχῶν ὁ μόνος... τὸ δὲ ἄγνοι πνεῦμα παρὸ ἀμφοτέρων, πνεῦμα ἐκ πνευμάτων,... εἰ γάρ τον μὴ μόνον καλεῖ τὸν ἄγνοι, τὸ δὲ ἄγνοι πνεῦμα παρὸ ἀμφοτέρων, μόνον πνεῦμα κομψωμένα ὅποι τοὺς ἄγνοι... πνεῦμα ἄγνοι πνεῦμα ἀληθίναι ἔστι, φῶς τρίτον πάρη πάτρος καὶ μούνον.

Quod hic recte legitur πνεῦμα ἄγνοι παρὸ ἀμφοτέρων, πνεῦμα ἐκ πνευμάτων, in Ancorato n. 70. unde totum locum Epiphanius ipse transumpsit, nostris in editionibus Basileensi et Petaviana erratum est: πνεῦμα ἄγνοι παρὸ ἀμφοτέρων, πνεῦμα *de* πάτρος.

ralia bona Dei Patris essentialiter sunt communia, habere Spiritum Sanctum eodem modo, quo Pater habere intelligitur; non extrinsecus accitum, stultum enim et furiosum est ita sentire; sed sicut unusquisque nostrum suum proprium spiritum in se continet et ex intimis visceribus foras profundit? Propterea enim Christus corporaliter insufflavit, significans, quemadmodum ex ore humano corporaliter spiritus procedit, sic ex divina essentia deitati convenienter profundi Spiritum, qui ex ipso (Christo Filiis) est » (1) in Io. p. 810. Eadem fere, si fieri potest, adhuc clarius repetit in Thesauro. « Quem Spiritum beatus Moyse insufflasse Deum homini affirmat, eundem Christus renovans in nobis, post resurrectionem a mortuis insufflavit discipulis suis... Cum igitur Spiritus Sanctus in nobis inhabitans conformes nos Deo reddat, procedat vero is ex Patre et Filio, manifestum est divinae essentiae eum esse, essentialiter in ipsa (sibi communicata) et ex ipso (quatenus est in Patre et Filio ut principium quo) procedentem (2), sicut halitus ex humano ore prodiens, etsi humile et non dignum tantum re hoc sit exemplum; Deus enim omnia excedit » Thesaur. p. 345. « Spiritum veritatis hoc est quem appellat (Filius) Paracletum; non enim Spiritus Sanctus alienus intelligitur ab essentia unigeniti, sed ex ea naturaliter procedit, non aliud quam illi existens quad naturae identitatem, quamvis intelligatur esse in propria subsistentia... Non loquetur a semet ipso... siquidem Spiritus et veluti mens mea est... Et futura annuntiabit vobis; ac si diceret: hoc vobis erit signum, Spiritum omnino ex mea substantia esse, et velut mente meam » (3) in Io. pr. 925. 926. « Indefectibilem per

(1) Οτι των τοι θεον και πατρός φυσικον ἄγνωτον οὐτωδιών οὐπαράγοντον, διά τοι τον πνευματικαν τοντον τον τρόπον, καθ' ὅντας ἀνύνοστο και πατητο, σόος ἐπάκτουν οὐδε ἔστωτο... ἀλλ ὁπτερ ἡμοις ἔχοτο το δίον τον ἑαυτον πνευματικην, και δι τον ιδεοτον απλεγχυον δι το ίδιο προφητειαν γράψαν τοντον πνευματικον ἐνεργοταν δι Χριστον, δικινος δι το καθητερ επιστρατειας τον ἀνθρωπινον προφητειαν το πνευμα πνευματικον, ούτω και της θεοντος οὐδεποτε προφητεια το ίδιον.

(2) προσαν δι και ἐν πατρος και θεον, προδηλων δι της θεος ίστι οὐδικας, οὐδικωδις δι ἑαυτη και ίδιης προφητεια.

(3) Οο γαρ ἀλλοτριον της οὐδικας του μανογνωμον το ἀριον νοικαι πνευμα,

omnia infert (Ioannes) aequalitatem Filii cum Spiritu, qui est eius proprius Spiritus et ab ipso secundum naturam profunditur » (το ίδιον ἄντον και παρά ἄντον κατα πνευμαν πνευμα cf. supra p. 469. 480) in Io. p. 128. (1). « Sic dicimus Spiritum accipere ex Patre et Filio, quae ipsorum sunt (λαχθανειν το πνευμα εκ τε του πατρος και του της ζιτων), non quasi aliquando non habuissest scientiam et virtutem quae illis inest, et tum demum inciperet habere, quando cogitatatur accipere; semper enim sapiens et potens est Spiritus, imo vero ipse sapientia et potentia, non ex aliqua participatione sed natura sua. » Sequitur dein familiaris Cyrillo comparatio processionis Spiritus Sancti a Patre et Filio cum processione fragrantiae ex aromatibus (cf. supra p. 403.) in Io. p. 931. Habes hic sicut apud Athanasium non modo assertiōnē dogmatis sed etiam lucidam declarationē, quid sit processio; communicatio videlicet omnium quae sunt Dei, i. e. essentiae cum perfectionibus absolutis ex Patre et Filio in Spiritum Sanctum. « Si Filius per Spiritum habitat in nobis... quomodo non sicut ipse et ab ipso Spiritus eius (ως αύτος τε και παρά αύτον το πνευμα αύτου), omnem eius habens virtutem? » Dial. VI. de Trin. T. V. P. I. p. 598. « Quatenus (Christus) Deus est et ex Deo et Patre, Spiritus est eius proprius, et in ipso, et ex ipso (λίνον αύτου τε, και λινόν αύτου το πνευμα εστι), sicut nempe id intelligitur etiam de Deo et Patre. Quatenus vero homo factus est et similius nobis, impertitum dicitur habere Spiritum » in Iohel. T. III. p. 228.

Postquam sensus, quo Cyrillus in anathematismo IX. differat Spiritum Sanctum proprium Fili, a Theodoreto fuerat

προστι δι φυσικον ίδι αύτην, οὐδεν έτιρον παρά αύτον έπιχορον, δουν δι την τοποτητα φυσικον, δι και νοοτο τογον ιδεοντατατας... οπουν τοτο ισται όμων, δι οη παντος έτη της ιρης οδικα το πνευμα έστι, και οιον ήσους έστι νοος.

(1) Fraudulentus Macarius illud παρά αύτον προσγραμμένον verit. L' Esprit se répand par le Fils p. 361. 405. At Cyrillus non dixit δι αύτον ἐξεργασον, sed dixit Spiritum a Filio, a Patre et Filio, ex essentia Filii profundi, profundi secundum naturam. Non minus absurde Photianus iste explicat illud ίδον του θεον, allié du Fils, son parent p. 371. Sed Patres declarant, Spiritum h. e. spiratus proprium esse Fili, quia ab illo, et ex eius essentia est, habens ab ipso omnem perfectionem

in calumniam vocatus, s. Doctor in ipso Concilio Ephesino verba illa anathematismi declaravit ita: « unigenitum Dei Verbum homo factum mansit tamen Deus, et est omnia quae et Pater, sola excepta paternitate, Spiritum Sanctum habens proprium, qui ex ipso est et ei essentialiter inest » (quia nempe processio est immanens, ιδον το ής αύτου και ουτωδος εμπερικος και τη πνευματικον) Mansi T. V. p. 16. Eadem explicatio iam continetur clarissime in ipsa epistola cum anathematismis ad Nestorium. « Etsi Spiritus (ibi dicitur n. 10) sit in propria hypostasi, et in se ipso consideratur, quatenus Spiritus est et non Filius; attamen non est ab eo (Filio) alienus. *Spiritus enim veritatis nominatur*, Christus autem est veritas; et ab ipso (Christo Filio) sicut utique etiam ex Deo Patre profunditur (1)... Cum illius qui est virtus et sapientia Patris, hoc est Filius sit Spiritus, ipse quoque (Spiritus) in se est sapientia et virtus » Mansi T. IV. p. 1079. Nimirum ab eo qui est virtus et sapientia Patris per generationem, hoc est a Filio sicut a Patre ita profunditur Spiritus Sanctus, ut ipse quoque sit eadem virtus et sapientia, atque adeo una sit virtus et sapientia a Patre in Filium, a Patre et Filio in Spiritum Sanctum communicata. Quae omnia sicut non missionem sed generationem Filii, ita non missionem Spiritus Sancti, quemadmodum Macarius cum ceteris Photianis commisicunt, sed eius immanentem processionem evidenter enuntiant. Cum vero explicationes anathematismorum deridit Cyrus postulantibus Patribus, et iidem auditibus declarationibus fuerint ab ipso Concilio (2) ac deinceps a

(1) Πνευμα γαρ ἀληθειας ὄντος θεται, και ἡστι Χριστος ἡ ἀληθεια· και προστιχια πάρισιν, καθηπερ ἔργοις και τη τοι θεος και πατρος.

(2) Epist. 3ra. Cyrilli cum anathematismis approbatam fuisse a Cone. V. et ceteris deinceps, constat; in Conciliis vero III. et IV. non hanc 3ra, sed 2ra. syndicam Cyrilli fuisse receptam, contendit Garnerius (Opp. Marii Merat. T. II. p. 340). Sed certe in Cone. V. videtur fuisse persuasio, anathematismos ipsos tam ab Ephesinis quam a Chalcedonensibus Patribus fuisse approbatos (vide Mansi T. IX. n. 329, 341.). Cone. Later. sub Martino I. eos simpliciter appellat « symbolum apud Ephesum ducentorum Patrium » (Mansi X. p. 1039). Unde etiam testimonium Iiae in ep. ad Marin (Mansi VII. p. 243) conquerentis, quod a con-

Conc. IV. V. VI. oecumenicis et Lateranensi sub Martino I. et ab omnibus Patribus approbati et habitu velut symbolum ipsius Concilii Ephesini (vid. Tract. de Incarn. th. XX.), non nisi impudenter negari potest, magnum pondus auctoritatis accessisse doctrinae aliquo communis de processione Spiritus Sancti etiam ex Filio; quamvis Concilium utique non huius sed alterius dogmatis de unitate hypostaticae Verbi incarnati definitionem directe intenderit.

4^a. Celebre est testimonium s. Basillii, ex quo tum in Concilio Florentino tum alias semper a Graecis catholice adversus schismaticos clara veterum Patrum graecorum doctrina demonstrata est. Initio libri III. contra Eunom. Basilius adfert dictum haereticorum: « a Sanctis eum didicimus Spiritum Sanctum dignitate et ordine (ἀξιωματι τα τριτη) tertium, naturā etiam tertium esse credimus. » In confutatione Basilius, ut quidem a catholicis Graecis legitur, haec habet. « Quas enim necessitas, ut, si dignitate et ordine tertius est Spiritus, tertius etiam natura sit? Dignitate (ἀξιωματι) enim secundum eum esse a Filio, ut qui ab ipso esse habeat, et ab ipso accipit et annuntiat nobis, atque omnino ab illa causa (a Filio) pendet, tradit doctrina pietatis (1); tertiam vero naturam dicere neque ex ss. Scripturis edocit sumus, neque id ex praedictis (quod ordine et dignitate originis tertius est) consequenter colligi potest. Quemadmodum enim Filius ordine quidem secundus est a Patre, quoniam ab ipso est; et dignitate, quia principium eius est et causa, eo quod ipsius est Pater, et quia per ipsum aditus est et accessus ad Deum ac Patrem; naturā vero nequit secundus est, quoniam deitas in utroque una est: ita nimis etsi Spiritus Sanctus ordine ac dignitate secundus a Filio est, non tamen recte inde demon-

dennatoribus Nestorii suscepit sint capitula Cyrilli, non tam facile potest eum Garnerio mendacii accusari.

(1) Τις γαρ ἀνύγει, οι τη τάξι και το ἀξιωματι τριτον διπλογει το πνευμα, τριτον είναι αύτο και τη φωσι; ἀνύμφατη μεν γαρ δευτερευειν του νιοι, παρ αύτοις της είναι έρων, και πάρ αύτοις λαζανον και ἀναγγέλλον ήνων, και δίως έκπληξης της αίστας ξέρουντον, περασθέντον ὁ της εὐσεβειας λόγος. Cf. Basil. ep. 38. al. 43. n. 4.

stratur, quasi consequens foret, alienae illum esse naturae”
Basil. l. III. contr. Eunom. n. 1.

Recentiores codd. et editiones omittunt verba, quae sub-signavimus, «ut qui ab ipso esse habet..... ab illa causa pendet.» Lectio ista recentior habet: «Dignitate enim secundum eum esse a Filio, tradit fortasse (ἰωτός) doctrina pietatis.» Inferius quoque ubi dicitur: «etsi Spiritus Sanctus ordine ac dignitate secundus a Filio est,» addunt restringentem particulam: «ut id etiam omnino concedamus» (ὑπά τοι δλα; συγχωρητώμενο). Lectionem, ut eam desor-
pisimus, genuinam esse et consequenter alteram corruptam, tum argumentis internis tum auctoritate codicium demon-
strarunt Patriarcha Beccus l. de Spiritu Sancto n.1.2.3. (Grac. Orth. T. I. p. 226. sq.); c. 2. ib. p. 232.; Bessarion de Pro-
cess. Spiritus Sancti (opuse. anrea p. 169. sqq.); Allatius de Consens. l. III. c. 1. p. 891.; Petav. VII. c. 3. n. 14. sqq.; Maranus Praefat. in III. T. Opp. S. Basilii §. 3. (1).

Bessarion narrat, in Cone. Florentino, cuius ipse magna pars fuerat, productos fuisse sex codices, quorum tres erant Archiepiscopi Mitylenensis, unus Latinorum (Constantinopoli adiectus a Card. Cusano), unus imperatoris Graecorum, ultimus Patriarchae. In quinque prioribus lectio exstabat integra, ut eam defendebant Catholici, in ultimo solum et quidem recentius scripto erat lectio altera, quae praeplacebat Marco Ephesio. Tum vero pergit Bessarion, «peracta sacrosancta synodo post redditum nostrum Constantinopolim cum sacrorum illorum monasteriorum fere omnes codices examinare statuissem, quoscumque recentiores et post magnam illam controversiam (post schisma confirmatum) scriptos reperi, hi omnes habebant sententiam intercisa; qui vero manus antiquioris essent et mutantia pugna vetustiores, hi omnes, non pauciores corruptis, sani et integri manent.» In monasterio Christi Salvatoris reperit «aliquid lacrymis et admiratione dignum.» In codice vetustissimo «homo animo quidem audax sed manu

(1) Maranus iure conqueritur, quod ab editoribus et sane imprimis a Garnierio suo predecessore in adoranda editione Mariana Opp. Basilii locus tam certo genuinus non fuerit restitutus.

adhuc audacior adversus membranam ferro utens veritatem abraserat (1), minus tamen res illi processit; cum enim locus vacuus sit, ipsaque syllabae dimidiae adhuc appa-
reant, et audaciam illius arguant et veritatem ipsam ni-
hilominus clare exprimunt.» In codice altero locus atra-
mento oblitteratus erat, sed postmodum Demetrii Cydonii
manu restitutus.

5° Alter locus Gregorii Nysseni ab omnibus apologetis gracie adferri solitus (ex serm. III. in orat. dominie.) is est, quem descripsi supra p. 461. Graeci catholici Beccus, Bessarion ac ceteri ita legunt: «cum commune sit Filio et Spiritui Sancto non esse ingenitum, ne qua confusio in hac re cogitetur, rursum oportet ostendere inconfusam differ-
entiam in eorum proprietatibus, ut tum commune serve-
tur (quod non sunt ἡγεμόνες) tum proprium non confun-
dat (quod aliter Filius aliter Spiritus Sanctus procedit ex principio). Nam unigenitus Filius ex Patre a s. Scriptura nominatur, et in hoc doctrina fidei sistit eius pro-
prietatem; Spiritus Sanctus vero et ex Patre dicitur et ex Filio esse testimonio confirmatur (καὶ τὸν πατέρα λέγεται καὶ εἰ τὸν υἱὸν εἶναι προσαρτούσεται). Etenim si quis, inquit, Spiritum Christi non habet, hic non est eius. Igitur Spi-
ritus dum ex Deo est, etiam Christi Spiritus est; at Filius qui ex Deo est, non iam est aut dicitur Spiritus Sancti; neque haec consecutio relativa mutua est» (apud Beccum inter opus. aur. p. 141.). In nostris editionibus Opp. Nys-
seni (T. I. p. 739. ed. Paris. 1615) totus locus excidit; nunc habemus lacunam suppletam a Card. Mai (SS. VV.
T. VII. p. 6.) Lectio in codicibus etiam iis, quos Maius in lucem protractit, varia est. Recentiores libri excisa
particula 'EK τοι υἱον εἶναι πνεῦμα καὶ
ἐκ τοι πατέρα λέγεται, καὶ τοι υἱον εἶναι προσαρτού-
ται, quam lectionem etiam Petavius praeferendam esse censuit
(I.VII.c.3.n.13). At vero lectio καὶ 'EK τοι υἱον εἶναι προσαρ-
τούται extat in codice Vaticano, qui indice Maio duobus

(1) Aliquid simile a Graecis quibusdam tentatum fuisse in Concilio Florentino, Iosephus Methonensis exprobrat Marco Ephesio (apud Allatium d. Consens u. p. 892).

saeculis antecedit aetatem Photii; in alio codice saeculi XI. particulam 'EK quae primitus fuerat scripta, observavit li-tura deletam (Card. Mai Nova Bibl. VV. P.P.T. IV. p. 40. sqq.). Graeci catholici, ut dixi, Beccus, Calecas, Bessarion, Grae-cis scribens Hieronymus, Donatus etc. non modo constan-ter legunt εἰ τὸν θεόν, sed Bessarion (opusc. aur. p. 245.) etiam testatur, particulam 'EK in vetustioribus Codd. haberi et solum in recentioribus deesse. Insuper exstat in-strumentum coram Patriarcha Becco aliquis novem Episco-pis, et adstantibus principibus authentice confectum, quo Referendarius Ecclesiae Constantinopolitanae fassus est, se ex Cod. magni oeconomi Xiphilini particulam 'EK τὸν θεόν ferro abrasisse. Non consideravit ille, ut ibi subditur, «etiam alios libros ad hoc ipsum examinatos fuisse, et illos quo-que habere plenam lectionem particulae 'EK corruptionem-que effugisse» (apud Allatium de Consens. l. III. c. 1. p. 893. sqq.). De utroque loco Basili et Gregorii vide etiam el. Hugonem Laemmer in Bibl. Scriptor. Graec. orthodox. T. I. p. 27. sq. 38. sq.

Verum utrovis modo sive hoc Gregorii sive superiorius descriptum Basili testimonium legatur, etiam permissa lectione recentiore et minus explicata, nihilominus tum ex his ipsis tum ex locis aliis Basili et Gregorii evidenter demonstratur sententia eorum, Spiritum Sanctum hoc ipso intelligi procedentem ex Filio sicut ex Patre, quod *ordine atque adeo origine tertius* est, et quod *relative h. e. ratione originis est Spiritus Filius*. Hinc etiam in Conc. Florentino sess. XX. et XXI. (Hard. T. IX. p. 226. sqq.) quantum-vis in citato testimonio Basili Ioannes theologus Latino-rum adversus Marcum Ephesium insisteret demonstrandae genuinitati lectionis a se prolatae ex codice Cardinalis Cu-sani, aeque tamen ex aliis locis et ex ipsa lectione ab Ephesio propugnata ostendit sententiam minime ambiguam Basili de processione Spiritus Sancti ex Filio. Vide quae citavimus supra p. 465. 471. 473.

6º. Paucis memorabimus doctrinam orientalium, qui non graece sed syriace vel arabice scripsierunt. Renaudotius memorat codicem syriacum antiquissimum Florentinum (1)

(1) Muratorius qui ex Ambrosiana edidit versionem latinam horum ea-

continentem canones synodi Selenciensis in Mesopotamia sub Isaac Seleuciensi et eius fratre s. Marutha celebratae a 40 episcopis circa annum 410. In eius canone 2. conti-netur professio fidei, qua inter reliqua dicitur «confite-mur in Spiritum vivum et Sanotum, Paracleto vivum de Patre et Filio» Mansi. III. p. 1168; Renaudot. Liturg. orient. T. II. p. 272. 274; Asseman. Bibl. Orient. T. III. P. II. n. 235. Nunc habemus textum ipsum syriacum (1) a cl. Lamy Professore Lovaniensi ex codice Parisiensi descriptum (Revue catholique de Lauvain 1860. Mars p. 168).

Assemianus l. c. adfert etiam verba ex Officio Chaldae-orum, ubi ad Matutinum Dominicæ Annuntiationis legitur protestatio fidei in unum Deum, qui est «Pater aeternus qui Patrem non habet, ex illo Filius qui Filium non habet, et Spiritus Sanctus qui ab illis procedit» (2). Ex Iacobiti Patriarcha Dionysius III. medio saeculo X. adeoque tempore quod lapsus est inter Photium et Cerularium, in epistola synodica ad Memnam Patriarcham Coptorum disseerte profitetur processionem Spiritus Sancti a Patre et Filio: «Pater a nullo habet existentiam sed existit ingenitus, et Filius est genitus a Patre ab aeterno, et Spiritus Sanctus procedit ex Patre et Filio» (3) Assem. B.O.T. II. p. 131. 132. Plura ex catechesi quoque Monophysitarum aliquis documentis leguntur apud Abrahamum Ecchellensem. (Concil. Mansi T. II. p. 1704. seq.). Testimonia pro fide Armenorum apud Gabrielem Avedichian Congreg. Mechitar. (Dis-sertazione sopra la processione dello Spirito Santo dal Padre e dal Figliuolo. Venezia 1824.).

Sententiam orientalium communionum, quae licet aliis erroribus ab Ecclesia catholica divulsae ad schisma tamen nonum, non videtur adtendisse ad hoc Renaudotii testimonium de «codice syriaco 700 annorum», secus non movisset suspicione, ne forte circu-lator aliquis latino illo documento imposuerit bona fide Card. Fried-rici Borromaei. Nunc post editum textum syriacum omnis suspicio sub-lata est.

مَدْبُولٌ حَنْقَمْ سَمَّا بَلْعَمْ قَمْحَدْ سَمَّا، وَجْهْ أَكْمَدْ (1)

وَرْسَمْ حَنْقَمْ وَسَمَّا لَعْنَ (2)

وَرْسَمْ الْقَدِيسِ الْغَالِيْسِ مِنَ الْأَبِ وَالْأَبِينِ (3)

Photianum non pertinent, egregie et ex principiis verae theologiae sub Pontifice Paulo V. exposuit Archimandrita chaldaeus Adam. Verissime nimurum aiebat, assumpto dogmate consubstantialitatis quod Pater et Filius unum sunt, in ipsa professione processionis Spiritus Sancti ex Patre contineri et intelligi implicitam professionem processionis ex Filio. Hanc ergo dum negant Photiani, eo ipso pervertunt veram rationem consubstantialitatis, et incident in speciem quamdam Semiarianismi. Consensum itaque orientalium cum Ecclesia Romana in hoc dogmate et dissensum a Photiana haeresi Chaldaeus ille testabatur luculentissime. « De Spiritu Sancto, qui a Patre procedit, ut fatentur orientales, et Patres Ecclesiae magnae Romae qui profertur, quod ex Patre et Filio procedit, utraque pars veritatem agnoscit. Et unum testimonium verum veris fidelibus sufficit, illa nempe vox quae ex ore dilectissimi Iesu prolatata est: *ego et Pater unus sumus...*. Et si sunt unum et non duo (essentia), quae divisio est inter illam vocem quam confitemur, nimurum quod Spiritus Sanctus a Patre procedit, ab ea quod ex Patre et Filio procedat? Ecce unum sunt et non duo, et nulla divisio est inter illos... De Spiritu autem Sancto dixit: ille de meo accipiet et renuntabit vobis; omne quod habet Pater meus, meum est. Et si ita non est divisio inter personas incomprehensibiles deitatis absconditae... quis umquam discrimen ponet inter illam vocem, Spiritus ex Patre procedit, ab illa, Spiritus ex Patre et Filio procedit? Sed orientales dicunt, quod ex Patre procedit, quia sciunt, quod nihil possidet Pater praeter id quod habet Filius, neque Filius praeter Patrem, quemadmodum didicerunt ex Filio vivo, qui dixit Patri: omne quod habeo, tuum est; et quod habes, meum est. Et Patres Ecclesiae magnae (Romanae) volunt ostendere, quod Filius non est abieictor Patre ulla in re... dicunt igitur, quod ex Patre et Filio procedit Spiritus salutaris, et vera est illorum professio sine dubio » Asseman. Bibl. Or. T. III. P. II. p. 234.

Concludemus hanc expositionem doctrinae Patrum verbis magni Bessarionis in sua oratione dogmatica (Hard. IX.

p. 368.) « Meminerimus itaque, necessario Patres putando esse sibi invicem consentire, nec aliter nos dicere aut censere posse, si Christiani esse et fidei principia salvare velimus. Latini enim Patres clarissime et dissertissime docent Spiritum Sanctum procedere ex Filio, et Filium sicut Patrem esse eius principium. Deinde orientales quoque non secus ac occidentales hoc ipsum dicere demonstravimus, cum aliis Spiritum ex Patre per Filium procedere (de quo mox dicturi sumus), ali ex Patre et Filio atque ex ambobus esse aiunt, sieque aperte docent esse etiam ex Filio. Ita vero docentes latinis Patribus consentiunt et eadem omnes dicunt, utpote loquentes in uno et eodem Spiritu. »

THESES XXXVI.

De sensu catholico formulae, qua dicitur Spiritus Sanctus procedere a Patre per Filium.

* Formula apud Patras graecos frequentior, qua a Patre per Filium Spiritus Sanctus procedere dicitur, 1° idem omnino dogma enuntiatur, ut tum ex verbis in se inspectis tum ex eorum declarationepones ipsos Patres manifesto constat. 2° Quod in hoc modo loquendi processio a Patre significatur ut a principio primordiali communicante vim spiritratricem etiam Filio, et processio per Filium ut ab habente vim spiritratricem generatione communicatam, inde cum dogmate catholicoconstitutum est. Maximi et s. Ioannis Damasceni, qui asserentes processionem Spiritus per Filium soli inter omnes ss. Doctores negasse videtur processionem a Filio. »

I. Communi consensu Patres graeci docent, Spiritum Sanctum procedere ex Patre per Filium. Quod quidem etiam schismatici concedere coguntur, sed propositioni a contextibus avulsae sensus alienos substituunt sophistica ambigibus, quae non nisi ab hominibus evidenti veritati stulte reluctantibus reperiri potuerunt. Summarum omnium quae hic dicenda sunt, nemo melius Bessarione complexus est in capite 6. eximiae orationis dogmaticae, quam in Concilio Florentino ad suos Graecos habitam ipsem postea in lingua latinan vertit (Hard. IX. p. 335. sqq.). Dicemus primum de ipsa formula in se et secundum significationem praepositionum *ex et per*; tum de expressioribus Patrum declarationibus.